زمانی کوردی و ئینسکلۆپیدیای ژینگەناسی

ڕێناس کوردی

”

نووسینی ئینسکلۆپیدیا ئەورژانسیترین و پێویستترین چالاکییە کە دەبێ بۆ دروستکردنی بنەمایەکی پتەوی زمان کەڵکی لێ وەربگیرێت. نووسینی فەرهەنگی زانستی، زمان لە بەستراوەیی بە تەنیا ژانرێکەوە ڕزگار دەکا و لە هەمووی گرنگتر، فرە ڕەهەندی ئەکات. نووسینی ئینسکلۆپیدیا بە پێی سەردەم، شێوازی تایبەتی خۆی دەوێ. لە کوردستان بێجگە لەوەی لە زانکۆکان و بەشی زمان و ئەدەبیاتدا بنەماکانی فەرهەنگنووسی ناوترێتەوە، بەڵکوو کتێبگەلێکیش لەو بوارەدا چاپ و بڵاو نەکراوەتەوە هەتا لێکۆڵەران کەڵکی لێ وەربگرن.

“

زمان فاکتی بەهێــزی پێکهاتەی نەتەوەیە و ئەگەر نەتەوەیەک وەکوو کورد بە دەســەڵاتی سیاســیی خۆیشــی نەگات بەڵام زمانەکەی پارێزراو بێ و گەشەی پێ بدا، ئەوا نەک لە ناو زمان و دەسەڵاتی باڵادەستدا ناتوێتەوە، بەڵکو وەک ئەویتریک (دیگــری) دەتوانێ درێژە بە ژیانی کۆمەڵایەتیی خــۆی بدات. زمان وەک گرنگتریــن و هەســتیارترین تایبەتمەندی و هۆکاری نەتەوەســازی، دەرەتانی ئەوەی هەیە کە چەمکی دەوڵەت-نەتەوە بە دوو ڕەهەندی «دیمۆکراتیک» یا «فاشــیزم و شــۆڤینیزم»دا ببات. ئێلیت و ڕۆشنبیرانی ناو بازنەی زمانی، ڕۆڵی ســەرەکییان لە ئاراســتەکردنی زماندا هەیە. پرسی زمان پرسێکی ڕۆژەڤ و پێویستە بەردەوام نوێ بکرێتەوە. لەڕاســتیدا هێندێک زمــان، دەرەتانی گەشــەی کەمە و هێندێک زمان تەنیا لەیــەک دو بواردا ئەتوانن پەرە بە ڕەهەندەکانی زمان بدەن. هێندێک زمان قەت ناتوانن دیموکراتیک ببن. ئەو بابەتە پێوەندیی بە سروشت و ســایکۆلۆژیای خەڵک و ژینگە و جوغرافیــای سرووشــتییەوە هەیە. زمانێک کە فەیلەســوف و پزیشکی هەڵکەوتووی تێدا هەڵنەکەوتبێ، ناتوانێ ببێ بە زمانی فەلسەفە یا زمانی پزیشکی، کاتێک ئاخێورانی زمانێک لە بوارەکانی زانستی، تیکنۆلۆژیدا جێگا پەنجەیان دیار نەبێ، بێگومان زمانەکەشیان لە بوارەکانی پیشەسازی، گەردووناسی، میعماری و هتددا کەمایەســیی دەبــێ و هەر وەهــا ئەگەریش هەوڵ بدات زمانە گەشــەکردووەکانی جیهان وەربگێڕێتە ســەرزمانی خۆی، دیســان هەر کەموکورتیی دەبێ.

زمان ناتوانێ لە هەموو بوارەکاندا ئەسپی خۆی تاو بدا. بۆ نموونە لە هیندوستان، ئوسترالیا و . . . لــە خویندنی باڵادا زمانی زانکۆکان لە زمانــی کەمینە فەرمییەکان دائەبڕێن و دەبنە زمانــی ئینگلیزی. لە ئێراندا فەرهەنگســتانی زمانی فارســی، بێجگە لەوەی هیچ بایەخێک بــە کەمەنەتەوەکانی دیکە نــادات بەڵکوو لە توانستە تۆکمەیی و هەنووکەییەکانی ئەو زمانە جیاوازانە بۆ گەشــەی زمانی فارســی کەڵک وەردەگرێ و زمانەکانــی دیکە وەک زاراوە و لقێک لە زمانی فارســی پێناســە دەکات. لە هەموو شتێک خراپتر فەرهەنگستان بەردەوام هەوڵ ئەدات بە وشە داتاشین هاوتای هەموو وشە زانســتی، فەلسەفی، پزیشــکی و هتدە لاوەکییــەکان بۆ زمانی فارســی پەیدا بکەن. درمی شۆڤینیزم لە زمانی فارسیدا گەیشتووە بە لوتکە، ئەگینا ئەو هەوڵە هەم لۆژیکی نییە و هەم بۆ دەورووبەری ترسناک و مەترسیدارە.

زمانی فارسی بە درێژاییی مێژوو هەوڵی داوە هەمــوو کەمایەتییــە غەیرە فارســەکان کە ڕوویان لە خاکی ئێــران کردوە لە خۆیدا بتوێنێتەوە و شوناسیان ون بکا. زمانی فارسی تا ڕادەیەک لەو بوارەدا ســەرکەوتوو بووە. بۆ نموونە هاتنی ئاینی ئیســلام بۆ ئێران، بێجگە لــەوەی زمانی فارســی لە نێو نەبــرد بەڵکو دانیشــتوانی بان دەشــتی (فلات) ئێران، بە خوێندنــەوەی جیاواز لە دیــن بێجگە لەوەی چوار مەزهەبە ســەرەکییەکەی ئیســلامیان قەبووڵ نەکــرد، مەزهەبێکی نوێیان(شــیعە) داهێنا کە وەک ئەویترێک لە بازنەی دەسەڵات و کلتووری ئیســلامیدا، فارسەکانی لە تێکەڵ بوون بە کلتووری گەورەی ئیسلامی و عەرەبی بپارێزێ. هاتنی تورکەکان بۆ ئێران سەرەڕای ئەوەیکە زمانی فارسیی لە ناو نەبرد، هەم بوونە خزمەتکار و پارێزەری زمانی فارســی و هەم زمان و کلتوورەکەیان وەک کێویکی سەهۆڵ لە نــاو زمانی فارســیدا توایەوە. ســەبارەت بە زمانی کوردی پرســەکە جیــاوازە. زمانی کوردی دێرینتر لە زمانی فارسییە و هەروەها هاوبەشــی و لێکچوون و نزیکایەتیيان پێکەوە زیاتــر بووە. کێشــەی کوردەکان ئــەوە بووە کە وەک فارســەکان نەیاتوانیــوە زمانەکەیان نووسیاری بکەنەوە و وشە و ڕستە ڕەسەنەکان وەک خشــت و بەرد لە نێو دیواری باڵاخانەی زمانەکەیاندا بەکاربێنن. هەر وەک ئۆسکارمان

دەڵـــێ کە «بیـــر و حافیزەی کـــوردەکان تیژ و بەهێـــزە» مەبەســـتی ناوبراو ئـــەوە بووە کە کوردەکان لە جیاتی نووسین هەموو شتێکیان بە مێشـــکیان ســـپاردوە. ئەو وشـــە و زاراوە ئێرانیانەی کە لە کتێبە فارســـییەکاندا وەک موڵکی زمانی فارســـی حەســـابی بۆ دەکرێ، ڕۆژانـــە بەردەوام لە ســـەر زاری خوێندەوار و نەخوێنـــدەواری کورد بەکار دەبرێ و تەنانەت کوردەکان باری ماناییی زیاتریان پێ بەخشیوە. بۆ نموونە وشەی «کار» کە وشەیەکی هاوبەشی کورد و فارسە، باری ماناییی لە زمانی کوردیدا زیاترە هەتا زمانی فارسی. لە زمانی کوردیدا بە زیادکردنی پێشـــگر یا پاشگرێک باری ماناییی وشـــەکەیان زیاتر لە زمانی فارســـی گۆڕیوە. (کارمەند، شێوەکار، نیوەکار، هەرزەکار، بریکار، کاریگەری(تاثیرگذاری)، کارە، بەرکار، کاروبار، دواکار، ژێرکار، کارکرد، خوێندکار، کارئاسانی، کارایی، سووکەکار، کارناس و ...).

هەڵکـــەوت و جوغرافیـــای سروشـــتیی کوردســـتان، بێجگە لـــەوەی وەک قەڵایەکی قایم ڕۆڵی گرنگی لە پاراستنی زمانی کوردیدا گێـــڕا، تەنانەت ئەوەنـــدە زاراوە کوردییەکانی لە نێو خۆیدا خەســـت و چڕ کردەوە کە هەر زاراوەیەک وەک زمانێک گەیی بە لوتکە و لە بن زاراوەی خۆی دوورکەوتەوە.

دەوڵەمەندبوونی زاراوە کوردییەکان لە باری وشە و زاراوەسازییەوە سەربەخۆ هەڵسوکەوتی کردوە. ئەڵبەت ئەو تایبەتمەندییە هەم لایەنی ئەرێنیـــی هەیە و هەم وەک زمانێکی پچڕپچڕ بەرایـیی درووســـتبوونی زمانێکی یەکگرتوو و پێوەری گرتووە. مەبەستی سەرەکیی ئەو وتارە، نیشـــاندانی توانستی زمانی کوردی و هەروەها شـــێواز و ڕێکاری ئورژانســـی بۆ گەشەی ئەو لایەنانەیە کە دەرەتانی پێشکەوتن و گەشەیان هەیە. زمانی کوردی بە حوکمی جوغرافیاکەی زمانی ژینگەیە. دەوڵەمەند بوونی سروشـــتی کوردستان بە شاخ و کێو، چەم و ڕووبار، لێرەوار و دارســـتان، لەوەڕگە و دەشـــت و مێرگەزار، کێڵگە و باخ و هتد، هۆکارێکی ســـەرەکین بۆ ئەوەی زمانی کوردی لە بواری ژینگەناســـی، کشتوکاڵی، ئاژەڵ، پەلەوەر، حەشەرە و وردیلە و ڕووەکناســـییەوە بـــۆ هـــەر دیاردەیەک و بوونەوەرێـــک ناوێکی هەیە. ناوەکان بەرهەمی گەشەی شارستانییەت و پێشکەوتنی زمان و پیشەی وەرزێری و ئاژەڵدارییە. لە کوردستان لە پرۆســـەی بەخێوکردنی ئـــاژەڵ (چۆنێتیی ئاڵـــف پەیدا کـــردن و هەڵگرتنـــی بۆ وەرزی ســـەرما)، کەڵک وەرگرتن لەشـــیر، ماست، پەنێر، دۆ، ڕۆن، ســـیرنج، کەشک و... چەرم، پەشم و خوری، بەن، گوریس، جاجم، مەوج، قاڵی، شـــاڵ و هتد، گۆشت و خۆراکی و هتد، نموونەگەلێکن کە لـــە ڕەوتی کار و چالاکیدا سەدان وشە و ناو بەدی ئەکرێن. لە کوردستان بە هۆی ناســـینی ڕووەکەکان، خۆراکی گیایی لە تەشقی خۆیدایە، بێجگە لە خۆراک وەکوو دەرمان، بۆنخۆشکە و بەهارات، ڕەنگرێژی و .... کەڵک وەردەگیرێ. لە هیچ شوێنێکی جیهان ئەوەنـــدەی کوردســـتان کەڵکـــی جۆراوجۆر لـــە دیـــاردەکان وەرناگیـــرێ. گیادەرمانی لە کوردســـتان مێژوویەکی دووروودرێژی هەیە و هەر ئیســـتاش بەشـــێکی زۆر لە خەڵک، لە جێی دەرمانی کیمیایی لە دەرمانی سروشتی کەڵـــک وەرئەگرن. هەزار ســـاڵ لەوەبەر «ابن سینا» باوکی زانستی پزیشکی دوایین تەمەنە پڕ لـــە ئەزموونەکانی خۆی لە هەمەدان تێپەڕ کرد. گیرسانەوەی ئەو پزیشکە لە هەمەدان بە هۆی نەخۆشخانەیەکی پێشکەوتوو بوو(قانون در طب، جلـــد اول مقدمە) کە بێجگە لەوەی هەمـــوو پزیشـــک و بەڕێوەبەرەکانـــی کورد بوون هەمـــوو گژوگیا دەرمانییەکانیشـــی لە چیاکانی زاگرۆســـەوە دابین کراوە. دیارە ابن ســـینا لە وەها بارودخێکدا بۆ فێربوونی ناوی گژوگیاکان مەجبوور بووە زمانی ئەو خەڵکە و ناوی گژوگیاکان فێر ببێ. لەڕاستیدا هۆکاری سەرەکی بۆ سەختی و دژواریی زمانی کتێبی «یاســـا لە پزیشکیدا» (قانون در طب) ئەو ناوە

کوردییانە بوون کە بە جۆرێک تەعریب کرابوون و تەنیا مامۆستا هەژاری کورد ڕێی بەو ڕازە برد. دیاردەی گیادەرمانی و پزیشکیی خۆماڵی لە تەمەنی تەریقەتی نەقشبەندیدا گەیی بە لوتکە کە شێخ عوسمانی نەقشبندی، وەک ابن سینای کورد ناودێر کراوە. زمانی کوردی لە بواری کشتوکاڵی و ژینگەناسیدا ئەوەندە چۆتە پێشەوە کە هیچ زمانێکی دەرەکی و داپڵۆسێنەر نەیتوانیوە ببێتەجێگرەوە و ئاڵترناتیڤی.

ڕێگا چارە لە ئێستەدا؛

ئەوەی لێرەدا جێی باسە ئەوەیە کە نەوەی ئێمە لە ئێستەدا هەم دەستی گەییوە بە تێکنۆلۆژیی چاپ و هەم جیلێکی باش لە نەوەی ڕابردوو هێشتا لە ژیاندان کە هەموو وردەکاری و زانیارییەکانیان لە ڕابردوو لە سینەدایە و بە گشتی ئەتوانین بڵێین کە ئێمە بە هۆی ئەوانەوە بە مێژوو، کلتوور و زمانی ڕابردوومانەوە ئەلکێین. کلتوور و زمانی زارەکیی ئێمە پێویستی بە نووسینەوە هەیە و دەبێ هەر کەس و لایەنێکی ڕۆشنبیری لە ناوچەی خۆیەوە بە شێوەی سەردەمیانە دەست بداتە نووسینی فولکلۆری کوردی. ژێرخانی فەرهەنگی و کلتووری و زمانەوانیی ئێمە بە زۆری ژینگە تەوەرانەیە (ناتۆرالیستە) و پێوەندیی ڕاستەو خۆی بە سروشتەوە هەیە. ئەگەر نەوەی ئێستە هەوڵی جیددی نەدات ئیتر نەوەکانی داهاتوو هەموو ناوێک کە لە سەر کەژ و کێو، گژوگیا، زیندەوەران، یارییەکانی منداڵان، خواردەمەنی، جلوبەرگ و هتد هەبووە لە بیر ئەکەن و بۆ هەمیشە بە خاک دەسپێرێت.

زمانی کوردی بە تەنیا ژانرێک گەشە ناکات هەر بۆیە پێویستە لە قۆناخی یەکەمدا هەوڵی نووسینی(دائرة المعارف) فەرهەنگی زانستی لە هەموو بوارە جیاوازەکاندا بدرێ. فەرهەنگەکان بێجگە لە پاراستنی ناوەکان بە هۆی مەرجەع بوونیانەوە دەبنە بنەمای زمانی کوردی و هەروەها بە جۆرێک یەکدەستی و هەلومەرج بۆ درووستبوونی زمانی پێوەر هەموار دەکەن. ئێمەی کورد بە هۆی دەوڵەمەندیی سروشتەکەمانەوە ڕژیمێکی خۆراکیی دەوڵەمەندمان هەیە کە بە داخەوە هەتا ئێستە فەرهەنگی چێشتی کوردستان بە وردەکارییەوە، لە لایەن کەسانی شارەزاوە نەنووسراوەتەوە. کوردستان وڵاتێکی شاخاوییە و بست بە بستی زنجیرە کێوەکانی ئەو هەرێمە ناوی تایبەتی خۆی هەیە و هەروەها ئەو ناوانە پێوەندییان بە هەزاران ساڵەوە هەیە و نەگۆڕاون، بەڵام هێشتا ئێمە نەمانتوانیوە ئینسکلۆپێدیای کەژ و کێوەکان بنووسین. بە نووسینی ئاکادیمی ئێمە دەتوانین بیسەلمێنین کە چیای سەبەلان هەر سەهۆڵانە و ئەلبورز دەستکاری کراو یا گۆڕاوی هەرەبەرزە (فرهنگ دهخدا). ئەلوەن، نەهاوەند، دەماوەند هەر هەمووی پاشگری «وەند»ی(خێو، خاوەن) کوردیی خواروو پێوەیە و بە جۆرێک بەربڵاویی جوغرافیا زمانییەکەمان دەسەلمێنێ.

نووسینی ئینسکلۆپێدیا ئەورژانسیترین و پێویستترین چالاکییە کە دەبێ بۆ دروستکردنی بنەمایەکی پتەوی زمان کەڵکی لێ وەربگیرێت. نووسینی فەرهەنگی زانستی، زمان لە بەستراوەیی بە تەنیا ژانرێکەوە ڕزگار دەکا و لە هەمووی گرنگتر، فرە ڕەهەندی ئەکات. نووسینی ئینسکلۆپێدیا بە پێی سەردەم، شێوازی تایبەتی خۆی دەوێ. لە کوردستان بێجگە لەوەی لە زانکۆکان و بەشی زمان و ئەدەبیاتدا بنەماکانی فەرهەنگنووسی ناوترێتەوە، بەڵکوو کتێبگەلێکیش لەو بوارەدا چاپ و بڵاو نەکراوەتەوە هەتا لێکۆڵەران کەڵکی لێ وەربگرن. خەسارناسیی فەرهەنگنووسیی کوردی هەموو لاوازییەکانمان بۆ دەرئەخات. بە داخەوە زۆربەی فەرهەنگنووسانی کورد تەنیا وشەدان(لغتنامە)یان نووسیوە، یا ئەوەیکە

زۆربەی فەرهەنگ و وشـــەدانەکان ناوچەیی و دوو زمانەن و هاوتاکەی نووسراوەتەوە.
لە باشووری کوردستان بە هۆی هەبوونی زانکۆی کوردییەوە ئەو ئەمرە زوو دەبێتە واقیع و ڕاستی. یەکێ لە هەل یا شانس و دەرەتانەکان کە ڕووبەڕووی زمانی کوردی بووەتەوە، ئەوەیە کە لە ئیمـــڕۆدا هەموو چەمـــک و بابەتەکان بەلای پرســـی ژینگەپارێزیدا شـــکاوەتەوە. لە جیهاندا ویژمانی سەرەکی پرسی ژینگەیە. بێ ئاوی، گەرمای لەڕادەبەدەر، لافاو، وشکەسالی، پیســـبوونی ئاو، هەوا و خاک، بەبیابان بوونی دەشـــتەکان، قەیرانی کشـــتوکاڵ و هتد هەر هەمـــووی قەیرانگەلێکن کـــە ولاتانی جیهان پێیانەوە دەناڵێنن. لێرەدایـــە کە ئەگەر کورد لە بواری ژینگە و کشتوکاڵدا زمانەکەی نۆژەن و زیندوبکاتـــەوە، ئەوا هەم زمانەکەی پارێزراو و بەرۆژدەبێتەوە و هەم بـــە لایەنی ژینگەیی و ژینگەپارێزی (زیست محیطی)کە بابەتێکی ڕۆژ و سەرەکیی جیهانییە پەیوەست و تێکەڵ دەبێ.
ڕەچاو کردنی میتود و شێوازی نووسینی ئینســـکلۆپیدیا، خاڵی یەکەمی هەنگاوەکەیە. ئەگـــەر ئەو ئەرکە بە ســـەر توێژەرانی زمان و فەرهەنگســـتاندا دابەش بێ، ئـــەوا بەرهەم و لێکۆڵینـــەوەکان زانســـتی و ئاکادیمیک ئەبن و هەروەها بـــە خێرایی پـــرۆژەکان بەئەنجام دەگـــەن. لێرەدا بـــۆ ئاســـانکاریی فێرخوازان نموونەی وشـــەی «ئاو» دەخەینـــە بەر دیدی خوێنـــەران هەتا لە نووســـینی ســـووژەکانی دیکەدا ڕەچاوی بکەن:

ئاو : Aw ـ ئاو، ئە و، ئاب، ئاپ water

- تەوش و مادەیەکی بێ ڕەنگ و بۆیە، کە ٧٠ لە سەدی گۆی زەویی پێک هێناوە، یەکێ لە ڕەهەندە سەرەکی و هۆکارەکانی ژیانی ڕووەک و زیندەوەرانە، لە ســـەرجەم ئاوی گۆی زەوی تەنیا (٢٪) شیرین و بۆ خواردنەوە ئەشێ، لەو دو لە سەدەش ٩٠٪ی سەهۆڵ و بەستەڵەکە لە جەمســـەرەکاندایە. ناو و نازناوەکانی ئاو لە بوارەکانی زانستدا بریتین لە:
- فیزیا: بەستەڵەک، تەوش(تراو)، هەڵم
- کەشناسی و بارین: باران، تەرزە، بەفر، ڕێژنە، تەم، هەور، ئاونگ، هەڵم
- ژینگەناســـی: ئاوی خواردنەوە، زێراب، ئاوی بســـور، گەندئـــاو، مەن ئـــاو، زەلـــکاو، واژئاو، دالاتاب، بزئاو
- چاوگەکانی ئاو: ئاوی ژێرزەوی، ئاوی کانزایی، ئاوی ســـاکار و دیار، ئاوی زەریا، ئاوی کانی، ئاوی کارێز، ئاوی چاڵ(بیر)
- باری چۆنیەتیی فیزیکی: ئاوی ســـوێر، ئاوی شیرین
- بـــاری تایبەتمەندیـــی کیمیایـــی: ئـــاوی قورس(مقطر)
- کەڵکی ئاو: خواردنەوە، وەرزێری و کشتوکاڵ، پیشە و دەستکرد(سەنعەت)
- تایبەتمەندییەکانی ئاو: شـــایانی ســـەرنج و لێکۆڵینەوەن، بۆ نموونە
- پێکهاتـــەی مولوکولیی ئاو بە جۆرێکە کە لە ماوەیەکی کەمـــدا زۆرترین گەرما یا زۆرترین ســـەرما دەگرێتە خۆی و هەم لە باری کێش و هـــەم لـــە بـــاری چیەتـــی و چۆنایەتییەوە گۆرانکاریی بە سەردا دێت.
- ئاو مادەیەکی توێنەرەوەیە و زۆربەی شتەکان لە ئاودا ئەتوێنەوە و بە پێچەوانەش
- وەک چۆن٧٠ لە ســـەدی گـــۆی زەوی ئاو پێکی هێناوە، ٧٠ لە ســـەدی لەشی زۆربەی زیندەوەرەکانیش لە ئاو پێکهاتووە.
- هەندێک نیشـــانەی ســـەرەکی بۆ پاکیی ئاو: ڕەنگ، بۆن، تام، زۆر بونی ئۆکسیژن

لە ئوســـتورە و ئایینەکاندا ئاو جێگە و پێگەی تایبەتی هەبووە و هەروەها خودایەکی تایبەتی هەبووە کە لە کوردستان و بان دەشتی(فلات) ئێراندا بە ئاناهیتا ناســـراوە. ئاو لە ئایینەکاندا پیرۆز و تەبەڕروک کراوە و ئەو دیاردەیە لە دینە خۆرهەڵاتییەکانەوە هەتا ئایینە خۆرئاواییەکان بەدی ئەکرێ. ئاوی زەمزەم، ئاوی کەوســـەر و

ئاو

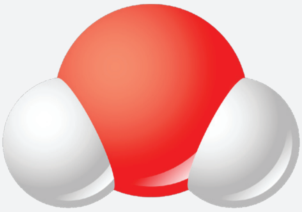

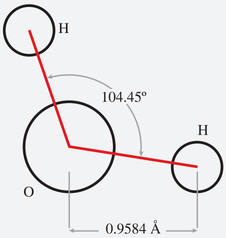

تایبەتمەندی و زانیارییەکان

ناوی باو	ئاو
ناو IUPAC	oxidane
ناوە سەرنجڕاکێشەکان	aaua. دەی هایدرۆژن مینوکسید هایدرۆژن هیبروکوسید
پێکهاتەو فورمولی مولوکولی	H_2O
ژمارەی CAS	5-18-7732
INChI	INChI = 1/H_2O/h_1 H_2
کێشی مولی	g/mol 18,0153
تۆکمەیی و فاز	0,998 g/cm^3 تەوش لە C,latm˚20 0,997 g/cm^3 بەستو لە ˚C,latm
ڕێژەی پلە بۆ بەستەڵەک	(c (273,15k) (32 ˚F˚0
ڕێژەی پلە بۆ کولاندن	c (373,124k)˚ 99,974 ((211,95 ˚F
ڕێژەی گەرمیی تایبەت	j (g.k) (20 ˚c 4,184 لە(

هتــد نمونەی ئــاوە پیرۆزەکانن کە لە کتێبە ئاسمانییەکانیشــدا باسیان لێوە کــراوە. مانگی یازدەهەمی جوولەکاکان بە ئاب ناسراوە کە ئەویش دەگەڕێتەوە بــۆ پیرۆزیی ئاو. کاتێ ئــاو ئاوەدانی و شارستانییەتی بەداوە بێت بێ گومان ئەو وشەیە لە ناوی گوند و شار و هتدەکاندا پاشگر و پێشگری ناوەکان داگیر ئەکات نمونەی ئەو ناوگەلە بریتین لە میرئاوا، سەوڵ ئاوا یا ئاوەنان(ئابدانان) و...

لە بواری پزشکیدا ئاو بێجگە لەوەی لەگەڵ دەرماندا تێکەڵ ئەکرێ بە تەنیا بۆ خۆی دەرمانێکە کە بە «ئاودەرمانی» ناسراوە. سەرەڕای پیرۆز ڕاگرتن، دەست پێوەگرتن و پاقژ ڕاگرتنی ئاو بە شێوەی توند جەختی لە ســەر کراوە. بۆ نموونە لە ئیسلامدا جەخت لە سەر ئەوە کراوە کە «ئەگەر لە قــەراخ ئاوێکدا بتهەوێ دەســتنوێژ بگری، دەبێ بــە ئەندازەی دەســت نوێژێک ئــاو ببرێنیتەوە».هەر لە ســەردەمانی کۆنــەوە هەتا ئەو دوو سێ دەیەی پێشوو، ئاو لە گۆی زەویدا ڕەوتی ئاســاییی خۆی پێواوە و بە بێ کەموکــوڕی پێداوێســتییەکانی ژیانی دابیــن کردووە. خولی ئاو لە گەردووندا نەگۆڕە و دڵۆپێک کــەم و زیاد ناکات ئەوەی کە ئێســتە کێشــەی ژینگە و قەیرانی ئاوی لێ کەوتووەتەوە، گۆڕینی باری ئاو و هەوایی و سروشتە بە هۆی مرۆڤەوە کە هەم گۆڕانکاریی لە ســەر ڕەوتی سروشتی و وەرزی بارین و هەم لە سەر شــوێنی بارین داناوە. بە هۆی گەشەکردنی زانست لە هەموو بوارەکاندا و نیازی مرۆڤ بە پێداویستیی ستاندارد، ئاو و ئاوناسی(هیدرۆلۆژی) وەک یەکێ لە بوارەکانی زانســت گەشەی کرد کە ئەو بوارە بۆ خۆی بە سەر دەیان بواری دیکەدا دابەش بووە.